

2006. – 311 с.
4. Зайченко І.В. Навчальний посібник. – К.: Освіта України, КНТ, 2008. – 528 с.
5. Фіцула М.М. Педагогіка: Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних закладів освіти. – К.: Видавничий центр "Академія", 2002. – 528 с.
6. Кузьмінський А.І. Педагогіка вищої школи: Навчальний посібник. – К.: Знання, 2005. – 486 с.
7. Богданова І.М. Соціальна педагогіка: Навчальний посібник – Харків: Бурун Книга, 2011. – 160 с.

В статье исследован вопрос эффективного формирования профессиональной готовности персонала пограничного ведомства. Проанализированы основные принципы обучения. На основе теоретического анализа определены группы принципов формирования профессиональной готовности персонала пограничного ведомства к выполнению служебных обязанностей с учетом специфики деятельности ведомства. Разработаны четыре группы принципов, которые стали основой для оптимальной организации учебно-воспитательного процесса. К ним отнесены: социаль-но-политическая, психолого-педагогическая, организационная и специфическая.

Ключевые слова: принципы обучения, профессиональная готовность, пограничное ведомство, профессиональная подготовка.

The article explored the issue of forming effective professional readiness of border agency staff. The basic principles of learning have been considered. Based on the theoretical analysis the principles of formation of professional readiness of border agency staff to perform their duties have been defined, taking into account the specifics of the department. The group of four principles have been defined which are the basis for the optimal organization of the educational process. These include: social, political, psychological, pedagogical, organizational and specific.

Key words: principles of teaching, professional preparedness, border agencies, professional training.

УДК 377.1: 004 (07)

КРИТЕРІЇ, ПОКАЗНИКИ ТА РІВНІ ПРАВОВОЇ ВИХОВАНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ФАХІВЦЯ (СТУДЕНТА ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ) ЯК СИСТЕМНОЇ ЯКОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Попадиш Олена Оленксандрівна

м.Ужгород

У статті досліджено критерії, показники та рівні правової вихованості майбутнього фахівця (студента вищого навчального закладу) як системної якості особистості; проаналізовано та розкрито сутність аналітичного, синтетичного та інтегрально-аналітичного підходів щодо визначення рівня морально-правового розвитку особистості; запропоновано перелік критеріїв правової вихованості майбутнього фахівця (студента вищого навчального закладу), розкрито їхні показники та рівневі характеристики з метою проведення діагностичних зрізів для оцінювання стану та рівня правової вихованості майбутніх фахівців, а також підбору ефективних форм, методів та прийомів правового виховання у вищому навчальному закладі.

Ключові слова: особистість, правова вихованість, критерії правової вихованості, показники критеріїв правової вихованості, рівні правової вихованості, майбутній фахівець, студент вищого навчального закладу.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими або практичними завданнями. Конституція України від 28 червня 1996 року проголосила Україну правовою державою. Одним із головних елементів правової держави є високий рівень правового виховання і правосвідомості її громадян. На сьогодні рівень правової свідомості студентів не відповідає потребам гармонійного розвитку особистості і вимогам суспільства. У зв'язку з цим формування високого рівня правового виховання майбутніх фахівців (студентів вищих навчальних закладів) стає обов'язковою умовою їхньої професійно-педагогічної підготовки.

Проблема правового виховання, як одного із найважливіших способів формування правової культури і правосвідомості, відображена у Державній національній програмі «Освіта» (Україна XXI століття) (1993 р.), Законі України «Про освіту» (1996 р.), Національній доктрині розвитку освіти України (2002 р.), Концепції виховання дітей та молоді у національній системі освіти (1996 р.), Концепції розвитку професійно-технічної (професійної) освіти в Україні (2004 р.), Концепції Державної програми розвитку освіти на 2006-2010 роки (2006 р.) та інших нормативних документах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Процес правового виховання як діяльність, що спрямована на розвиток особистості студента, передбачає з'ясування рівня його ефективності з метою діагностування правової вихованості майбутніх спеціалістів. У цьому сенсі необхідним стає визначення критеріїв, показників та рівнів правової вихованості майбутніх фахівців (студентів вищих навчальних закладів). Аспектам правового виховання та правової культури присвячені роботи українських (Г.Васянович, В.Дубровський, М.Городиський, І.Козубовська, А.Морозов, М.Подберезський, Л.Твердохліб, Н.Ткачова, М.Фіцула), грузинських (Д.Абашідзе, Т.Саришвілі) та російських педагогів (О.Саломаткін, В.Сальников, О.Татаринцева, Н.Яковлева). Аналіз наукової літератури свідчить, що питання правового виховання є предметом дослідження не лише педагогіки, а й кримінології (А.Долгова, Ю.Новик, А.Ратінов, І.Рущенко, В.Соболев, О.Ярмиш), теорії держави і права (М.Горбатов, В.Кучинський, М.Подберезський, О.Скакун) і правової психології (В.Томсинов, Г.Шиханцов).

Питанням вивчення ефективності процесу правового виховання та сформованості правової вихованості особистості присвячені праці І.Беха, О.Богданової, О.Воронової, І.Колмогорової, С.Максименка, О.Матвієнко, В.Новікової, І.Харламова, М.Шилової, І.Юнгер та ін. Проте слід констатувати відсутність узагальнювальних досліджень визначення критеріїв, показників та рівнів правової вихованості студента вищого навчального закладу.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується означена стаття. Необхідність дослідження особливостей формування правового виховання у педагогічному аспекті зумовлена тим, що деякі питання недостатньо розроблені. Рівень вихованості людини визначається не лише суспільством, а також іншими людьми. Суспільна оцінка визначається широтою і висотою загальнолюдських цінностей людини; ступенем її орієнтації у правилах, нормах, ідеалах, цінностях суспільства та мірою керівництва ними у вчинках і діях.

У навчально-виховному процесі вищого навчального закладу про вихованість майбутнього фахівця свідчать численні показники: ерудованість, зовнішність, мова, манера поведінки загалом і характерні окремі вчинки, ціннісні орієнтації, ставлення до діяльності і стилю спілкування.

Актуальність теми дослідження зумовлена своєрідністю сучасного етапу розбудови суверенної України – створення правової держави, утвердження пріоритетів загальнолюдських цінностей, освіченості та правової культури особистості як бази досягнення соціального консенсусу.

Новизна дослідження полягає в тому, що вперше досліджено критерії, показники та рівні правової вихованості майбутнього фахівця (студента вищого навчального закладу) як системної якості особистості; проаналізовано та розкрито сутність аналітичного, синтетичного та інтегрально-аналітичного підходів щодо визначення рівня морально-правового розвитку особистості; запропоновано перелік критеріїв правової вихованості майбутнього фахівця (студента вищого навчального закладу), розкрито їхні показники та рівневі характеристики.

Мета статті – з'ясувати, які існують підходи у педагогічній науці щодо визначення ефективності процесу морально-правового виховання, а також визначити критерії, показники та рівні правової вихованості майбутніх фахівців (студентів вищих навчальних закладів).

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Проблема визначення критеріїв, показників та рівнів правової вихованості особистості є надзвичайно складною. Результати виховного впливу часто віддалені у часі і певною мірою їх важко діагностувати. Складність полягає в тому, що особистість – це стійка система соціально значущих рис, що характеризують особу як члена того чи іншого суспільства або спільноти. Поняття «особистість» характеризує суспільну сутність людини, пов'язану з засвоєнням різноманітного виробничого і духовного досвіду суспільства [1]. Отже, вивчати проблему правової вихованості майбутнього фахівця (студента вищого навчального закладу) як системної якості особистості потрібно у комплексі всіх її якостей та проявів. Необхідно звернути увагу на те, що у сучасній педагогічній науці не існує єдиного підходу як до визначення структурних компонентів правової вихованості особистості, так і до розробки критеріїв, показників та рівнів, які б відобразили усю її різноманітність у єдності. Так, М. Шемшуріна визначає такі критерії вихованості особистості: рівень засвоєння моральних понять; наявність системи ціннісних орієнтацій; ступінь емоційного розвитку [11, с.60-63]. На

думку В.Новікової, охарактеризувати вихованість особистості можна за рівнем сформованості правової свідомості, моральних почуттів та аналізу вчинків у ситуації вибору [6, с.248–257]. О. Воронова пропонує застосовувати наступні критерії вихованості особистості: інтелектуальний, емоційний та діяльнісний [2, с.45-51].

Ступінь вихованості людини визначається ступенем орієнтування щодо правил, норм, ідеалів, цінностей суспільства та мірою керівництва ними у вчинках і діях, а також рівнем здобутих на їх основі особистісних якостей і їх ієрархією в структурі особистості. Про вихованість людини свідчать численні показники: ерудованість, зовнішність, мова, манера поведінки загалом і характерні окремі вчинки, ціннісні орієнтації, ставлення до діяльності і стилю спілкування тощо.

При визначенні якості навчально-виховного процесу в закладах освіти діє механізм «сортування» (який здійснює відокремлення «освічених» та «неосвічених» (у нашому випадку «вихованих» та «невихованих» – примітка О. П.) завдяки наявності «ідеальної моделі» випускника, що легітимізована та відповідним чином стандартизована), механізм конвертації особистісних результатів освіти в символічні (завдяки цьому стає можливим порівняння ступеня «освіченості» не тільки в колі освіти, а й за його межами) та механізм формалізації, який надає однакову ціну власникам однакових символічних показників [4, с.11]. Тому постає завдання визначення критеріїв правової вихованості майбутніх фахівців.

Таким чином, аналіз наукових джерел дає нам змогу визначити такі критерії правової вихованості майбутніх фахівців – студентів вищих навчальних закладів: когнітивно-інформаційний критерій, що утворюється з системи правових знань, правових норм, правил, уявлень, поглядів; ціннісно-орієнтаційний критерій як система цінностей, ідеалів, відношень, почуттів, емоцій, переживань, настроїв, моральних орієнтирів, позицій, настанов і мотивів, що визначають спрямованість правових дій майбутнього фахівця; професійно-поведінковий критерій, що утворюється із системи правоправних дій, вчинків, взаємин, звичок правового поведіння, навичок правового регулювання дій майбутнього працівника.

Зазначимо, що критерії правової вихованості майбутніх фахівців із вищою освітою не можуть бути універсальними, оскільки залежать від норм і правил професійного середовища.

Відомо, що показник – це свідчення, доказ, ознака чогось [9]. На нашу думку, слід визначити такі показники критеріїв правової вихованості майбутніх фахівців (студентів вищих навчальних закладів): компетентність – сформована на високому рівні, сформована на достатньому рівні, сформована на низькому рівні; ставлення особистості до права: позитивно-активне, позитивне, невизначено-ситуативне; готовність застосувати правові знання на практиці – творчо-ситуаційна, репродуктивно-творча, репродуктивна; ступінь правової поінформованості – високий, середній, низький; професійно-правова поведінка – сформована на високому рівні, сформована на достатньому рівні, сформована на низькому рівні; рівень потреби у правовому вдосконаленні – високий, середній, низький; розуміння цінності права – сформоване на високому рівні, сформоване на достатньому рівні, сформоване на низькому рівні; повага до законів і права – висока, середня, низька; розуміння сутності основних понять права – сформоване на високому рівні, сформоване на достатньому рівні, сформоване на низькому рівні; усвідомлення своїх прав і обов'язків – по-

вність усвідомлює, достатньо усвідомлює, недостатньо усвідомлює; повнота, глибина, оперативність, системність знань – високі, середні, низькі; ставлення до чинного законодавства – позитивно-активне, позитивне, невизначено-ситуативне; емоційна оцінка своїх уявлень і знань щодо правознавства; використання засвоєних правових знань, умінь і навичок у ситуативній діяльності – ситуативно-активне, визначено-ситуативне, невизначено-ситуативне; використання, відстоювання своїх прав без порушення прав інших – повністю усвідомлене, достатньо усвідомлене, недостатньо усвідомлене; дотримання єдності своїх прав та обов'язків – повністю усвідомлене, достатньо усвідомлене, недостатньо усвідомлене [8, с.86].

Зазначимо, що рівень – це міра величини, розвитку, значущості або ж ступінь якості, досягнута величина. Рівень у відарвідному контексті може означати ступінь освіти, культури, підготовки тощо [1]. Т.Авксентьева, І.Гільгенберг, І.Юнгер та інші сучасні дослідники визначають підходи, що використовуються у педагогічній науці щодо визначення рівня морально-правового розвитку особистості: аналітичний (у деяких джерелах – функціональний, «атомарний»), синтетичний (інтегративний) та інтегрально-аналітичний (комплексний). Прихильники аналітичного підходу пропонують оцінювати вихованість особистості відповідно до сформованості чи несформованості у неї значного переліку тих чи інших моральних якостей [3, с.88-92]. Н. Перчун називає показниками рівня сформованості моральної свідомості особистості такі якості, як доброта, патріотизм, працелюбність, гостинність, співчуття, піклування про молодших, доброзичливість, повага до старших, самоповага, ощадливість [7, с.97-100]. О.Матвієнко вважає, що вихованість людини визначається його внутрішніми якостями, котрі характеризують його ставлення як до соціального оточення, так і до самого себе [5, с.120-124]. Синтетичний підхід дає можливість більш глибоко, всебічно та ґрунтовно охарактеризувати рівень моральної вихованості особистості. Відповідно до цього обирається один головний критерій, який дає змогу максимально виявити та узагальнено зафіксувати її моральний зміст, визначити загальну лінію поведінки. Серед головних критеріїв, що обирають прихильники синтетичного підходу, можна назвати такі, як моральна спрямованість, життєва позиція особистості тощо. Однак така загальна інформація не дає змоги викладачам систематично виявляти зміни, що відбуваються у моральному розвитку вихованців і, відповідно, ускладнює процес планування та коригування виховного впливу. Інтегрально-аналітичний підхід дає змогу позбутися недоліків вищезгаданих підходів і водночас використати їх переваги [3, с.88-92].

Рівень правової вихованості майбутніх фахівців характеризується кількісно-якісним набуттям, взаємодією основних ознак, що є стійкими й типовими для цієї особистісно-професійної якості. Нами визначено шкалу рівнів правової вихованості: низький, середній, високий. Основу розгорнутої характеристики відповідного рівня становить деталізація кожного із встановлених критеріїв.

Виходячи з вищенаведеного, на основі підходів, що використовуються у педагогічній науці щодо визначення рівня морального розвитку особистості, за попередньо визначеними критеріями та показниками правової вихованості майбутніх фахівців пропонуємо визначити три її рівні: високий, середній, низький.

Низький рівень правової вихованості характеризується такими показниками: сформованість правових знань на початковому рівні (студент не розуміє сутності основних по-

нять права); низький ступінь ціннісно-правової спрямованості (студент не визнає цінності права); невизначено-ситуативне ставлення до права (студент не знає, у якій площині права розглядати правову ситуацію); відстоювання своїх прав та невизнання обов'язків (студент відстоює свої права, але не хоче виконувати свої обов'язки); низький рівень сформованості правових умінь і навичок (студент не вміє самостійно аналізувати, узагальнювати, робити висновки); неготовність застосовувати правові знання у професійній діяльності (студент виконує завдання за зразком); низька правова активність (студент не бере участі у правовиховних справах); гуманістичні життєві установки та правові взаємини не сформовані (студент байдужий, не надає іншим правову допомогу).

Студенти, у яких середній рівень правової вихованості, мають: правові знання, сформовані на середньому або достатньому рівні (студент логічно відтворює навчальний матеріал, вміє наводити окремі власні приклади, застосовує вивчений матеріал у стандартних ситуаціях); емоційно-ситуативна оцінка права (залежно від ситуації, що склалася, студент потребує допомоги під час виконання завдань правового характеру); позитивне ставлення до чинного права (студент потребує періодичного поповнення правових знань); відстоювання своїх прав без порушення прав інших (студент відстоює свої права, не порушуючи права інших); середній рівень сформованості правових умінь і навичок (студент усвідомлює необхідність дотримання правових норм, але недостатньо застосовує їх на практиці); репродуктивна готовність застосовувати правові знання у професійній діяльності (студент виконує завдання у схожих та варіантних ситуаціях); середній рівень правової активності (студент не організовує правовиховні справи, але бере в них участь); гуманістичні життєві установки та правові взаємини сформовані на середньому рівні (студент бажає, але не завжди може надавати іншим правову допомогу).

Високий рівень правової вихованості характеризується такими показниками: правові знання системні, дієві, сформовані на високому рівні (студент самостійно оцінює правові явища і факти, проявляє особисту позицію, передбачає результати правових дій); високий рівень поваги до закону і права (переконання у справедливості права); позитивно-активне ставлення до права (студент цікавиться правовими знаннями, які йому потрібні під час використання інформаційних технологій); усвідомлене дотримання єдності своїх прав і обов'язків (студент знає, для чого йому потрібно відстоювати і обґрунтовувати власні позиції); високий рівень сформованості правових умінь і навичок (студент критично оцінює нові факти, явища, ідеї; активно застосовує отримані правові знання, уміння і навички на практиці); продуктивна готовність застосовувати правові знання у професійній діяльності (студент аргументовано використовує правові знання у нестандартних ситуаціях, самостійно визначає завдання професійно-правової діяльності); високий рівень правової активності (студент організовує правовиховні справи та залучає до них інших студентів); гуманістичні життєві установки та правові взаємини, сформовані на високому рівні (студент не байдужий до інших і завжди надає необхідну правову допомогу).

Серед системних якостей студентів, які формуються у навчально-виховному процесі вищого навчального закладу, основними є: рівень сформованості правових знань, правових норм, правил, уявлень, поглядів, цінностей, ідеалів, відносин, почуттів, емоцій, переживань, настроїв, дій, вчинків, звичок правової поведінки, навичок правового регулювання майбутнього фахівця тощо.

На нашу думку, правове виховання майбутніх фахівців (через яке формується правова вихованість студентів вищих навчальних закладів) найефективніше може бути вирішене шляхом інтеграції навчальної та позанавчальної діяльності. Позанавчальну діяльність цілком правомірно розглядають як своєрідну альтернативу традиційній практиці. Поступово модифікуючись у процесі взаємодії майбутнього фахівця з конкретними професійними, особовими і соціальними проблемами, позааудиторна діяльність може набувати яскраво виражену конкретну спрямованість. Тому для кожного студента бажано розробити окремий комплекс завдань правової спрямованості на основі діагностики, прогнозу можливих труднощів оволодіння структурними елементами позанавчальної діяльності – від формування мети до отримання й оцінки результатів.

Інтеграція навчальної і позанавчальної діяльності забезпечує отримання правових знань за рахунок нетрадиційних форм і методів включення студентів у професійно орієнтовану діяльність, що передбачає проектування, моделювання, конструювання, дослідження різних аспектів майбутньої професії.

У процесі інтеграції навчальної і позанавчальної діяльності при певних рівнях навчання, виховання й розвитку студентів відбувається «перехід» до особи, що самооргані-

зовується, саморозвивається у широкій системі соціальних відносин – за рахунок розширення меж навчальної і позанавчальної діяльності. Цей перехід має нелінійний характер і настає на певному етапі дії соціального середовища, яке визначає настанови, поведінку, дії студентів, але зовсім не випадково, а за допомогою норм, вироблених особою на основі власного позитивного досвіду [10, с. 169–174].

Висновок. Таким чином, нами уточнено критерії правової вихованості майбутніх фахівців (студентів вищих навчальних закладів), а саме: когнітивно-інформаційний, ціннісно-орієнтаційний та професійно-поведінковий. Визначено показники критеріїв правової вихованості та, відповідно до вказаних критеріїв та показників, визначено три рівні правової вихованості майбутніх фахівців (студентів вищих навчальних закладів).

Перспективи подальших досліджень. Перспективи подальшої роботи вбачаємо у тому, що визначені критерії, показники та рівні правової вихованості майбутніх фахівців (студентів вищих навчальних закладів) є основою для проведення діагностичних зрізів з метою оцінювання стану та рівня правової вихованості майбутніх фахівців, а також підбору ефективних форм, методів та прийомів правового виховання у вищому навчальному закладі шляхом інтеграції навчальної й позанавчальної діяльності.

Література та джерела

1. Вікіпедія. Вільна енциклопедія [Текст]. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <<http://uk.wikipedia.org/wiki>> – Загол. з екрану. – Мова укр.
2. Воронова О.А. Организация и содержание духовно-нравственного воспитания младших школьников: дисс. канд. пед. наук: 13.00.01/ Ольга Алексеевна Воронова. – Иркутск, 2006. – 155 с.
3. Головська І.В. Показники та рівні розвитку моральної вихованості особистості молодшого школяра / І.В.Головська // Наукові записки ТНПУ ім. В.Гнатюка. Сер. Педагогіка / гол. ред. Г.Терещук. – Тернопіль, 2010. – №1. – С.88-92
4. Марущенко О.А. Становлення інноваційної освіти в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. соціол. наук: спец. 22.00.04 "Спеціальні та галузеві соціології" / О.А.Марущенко. – Х.: ХНУ, 2004. – 20 с.
5. Матвієнко О.В. Основи виховання моралі у молодших школярів / Олена Валеріївна Матвієнко. – К.: Стило, 1999. – 232 с.
6. Новикова В. И. Теоретические основы нравственного воспитания младших школьников в современной социокультурной ситуации: дисс. доктора пед. наук: 13.00.01/ Валентина Ивановна Новикова. – Ростов-на-Дону, 2004. – 346 с.
7. Перчун Н.В. Нравственное воспитание младших школьников на гуманистических традициях русского народа: дисс. канд. пед. наук: 13.00.01/ Наталья Васильевна Перчун. – Таганрог, 2003. – 188 с.
8. Попадич О.О. Педагогічні умови правового виховання майбутніх фахівців комп'ютерної галузі: дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / О.О.Попадич. – Умань, 2014. – 283 с.
9. Словопедія: Словники [Текст]. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <<http://slovoopedia.org.ua>> – Загол. з екрану. – Мова укр.
10. Худяков В.Н. Особенности организации внеучебной деятельности студентов средних специальных учебных заведений / В.Н.Худяков // Инновационные образовательные технологии в подготовке профессиональных управленческих кадров : сб. трудов. – Челябинск, 2010. – С.169-174
11. Шемшурина М.А. Диалогическое взаимодействие на уроках этики как средство нравственного воспитания: дисс. канд. пед. наук: 13.00.01/ Мария Андреевна Шемшурина. – М., 2000. – 133 с.

В статье проанализированы и раскрыты сущность аналитического, синтетического и интегрально-аналитического подходов к определению уровня нравственно-правового развития личности; предложен перечень критериев правовой воспитанности будущего специалиста (студента высшего учебного заведения), раскрыты их показатели и характеристики уровней с целью проведения диагностических срезов для оценки состояния и уровня правовой воспитанности будущих специалистов, а также подбора эффективных форм, методов и приемов правового воспитания в высшем учебном заведении.

Ключевые слова: личность, правовая воспитанность, критерии правовой воспитанности, показатели критериев правовой воспитанности, уровни правовой воспитанности, будущий специалист, студент вуза.

The essence of analytical, synthetic and integral-analytical approaches about the level of personality's moral-legal development determination has been analysed and exposed. The criteria list of future specialists legal education has been offered, their indexes and level descriptions have been exposed with the purpose of diagnostic cuts leadthrough for the evaluation of the state and level of future specialists legal education. The selection of effective forms and methods of legal education in higher educational establishments has been provided school.

Key words: personality, legal education, legal education criterias, legal education indexes, legal education levels, future specialist, higher educational establishment student.